

R. A. Nicholson'un *Mesnevî* tercüme ve şerhi üzerine

İsmail GÜLEÇ

Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945), Ba-

tı'da, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (ö. 1273) ve eserleri üzerine çalışan önemli şarkiyatçılardan biridir. Cambridge Üniversitesi'nde uzun yıllar Farsça okutmanlığı (1902-26) ve hocası E. G. Brown'un vefatından sonra da Arap Dili ve Edebiyatı profesörlüğü (1926-33) yapan bu tanınmış bilim adamı, aynı zamanda İslâm edebiyatı ve tasavvuf alanlarında devrinin önde gelen âlimlerindedir.

Akademisyenlerin bulunduğu bir ailenin çocuğu olan Nicholson, 18 Ağustos 1868'de Keighley Yorkshire'da doğdu. Sûfî yazarlara ait yayınladığı ve sekiz ciltlik *Mesnevî* ile sonlandırdığı birçok metin bulunsa da, *Literary History of the Arabs* isimli çalışması İngilizce'de İslâm edebiyatı ve tasavvuf konularında bir klasik olmuştur. Nicholson, bilim adamlığını Arap ve Fars şiiirinden tercüme ettiği bazı değerli edebî eserlerle pekiştirmiştir. Avrupa'nın dışına çıkmamasına rağmen, İslâmiyet ve Müslümanlara karşı olan derin ilgisi dikkate değerdir ve İslâm üzerine yaptığı çalışmalar etkisini hâlâ sürdürmektedir. Nicholson, 27 Ağustos 1945'te Chaster'de ölmüş;¹ öldüğünde, İranlı âlim Fîruzanfer onun için bir mersiye yazmış, onun hatırasına çeşitli kitaplar neşredilmiştir.²

Bu değerli şarkiyatçının çalışmalarını üç ana başlıkta toplayabiliriz:

1. Arap diline ait gramer kitabı: *Elementary Arabic* (Cambridge 1905).

2. Arap ve Fars şiiiri üzerine olan çalışmaları: *Literary History of the Arabs* (London 1907), *Persian Lyrics* (London 1931), *Studies in Islamic Poetry* (Cambridge 1921), *Translations of Eastern Poetry and Prose* (Cambridge 1922).

1 Arthur John Arberry, "Nicholson, Reynold Alleyne", *Encyclopedia Britannica*, c. XVI, London 1972, s. 484.

2 Franklin Lewis, *Rumî Past and Present, East and West the Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, 3. bsk., Oneworld, Oxford 2003, s. 533.

3. İslâm tasavvufunun temel eserlerinin metin neşirleri: Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcûb*'u (London 1911), İbn Arabî'nin *Tercümânü'l-Eşvâk*'i (London 1911), Serrâc'ın *Kitabü'l-Luma*'ı (London 1914), Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sı (London 1905), Hamdullah Mustavfî Kazvîni'nin (ö. 1340) *Tarîk-i Güzîde*'si (London 1910-3), Muhammed İkbâl'in (ö. 1938) *Esrâr-ı Hüddâ*'sı (London 1920).

Nicholson, bu metinlerin yanısıra tasavvuf üzerine çeşitli kitaplar telif etmiştir: *Mystics of Islam* (London 1914), *Studies in Islamic Mysticism* (Cambridge 1921), *The Don and the Dervish* (London 1911). Kısa bir süreliğine Cambridge'de bulunan Muhammed İkbâl ile mektuplaşmalarıyla İkbâl'in görüşlerinin şekillenmesinde, dolayısıyla modern İslâm düşüncesinin gelişmesinde de katkısı olmuştur.³

Batı'da *Mesnevî* üzerinde en ciddi ve sürekli çalışmayı, en iyi tercüme ve izahı yaptığı söylenen⁴ Nicholson, Mevlânâ'nın eserleri üzerine otuz yaşındayken kaleme aldığı *Selected Poems from the Divan-e Shams-e Tabrizî*⁵ isimli eserinden sonra *Mesnevî*, *Dîvân* ve *Fîhi Mâ Fîh*'ten çevirilerin yer aldığı (119 şiirden 7 tanesi *Dîvân*'dan, ikisi *Fîhi Mâ Fîh*'ten ve kalan 110 tanesi de *Mesnevî*'dendir) *Rûmî (1207-1273) Selections from his Writings*⁶ ile *Mesnevî*'den 51 hikâyeyi özetlediği *Tales of Mystic Meaning: Being Selections from the Mathnawi of Jalal-ud-din Rûmî* (London 1931) isimli eserleri neşretmiştir.

Nicholson, kendisini tanıyanların ve talebelerinin verdikleri bilgiye göre aynı zamanda bir Mevlânâ aşığı idi. O, *Mesnevî* açıklamalarında bulunurken gözyaşlarına hakim olamamakta ve kendinden geçmekteydi.⁷ Hatta evinin bir odasını şark köşesi olarak döşettiği, *Mesnevî*'yi orada başına sikke, üzerine tennure giyip hazırladığı da rivâyet edilmektedir.⁸

Nicholson'un, yazımıza konu olan “en büyük eseri” ve “âbidevî çalışma”sı,⁹ *Mesnevî*'nin metin, tercüme ve şerhinden oluşan sekiz ciltlik

3 Lewis, *Rumî*, s. 531.

4 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1983, c. I, s. 315.

5 Cambridge 1898 ve 1952. 48 gazelin yer aldığı bu çalışmada Rûmî'ye ait olmayan sekiz gazel daha sonraki baskılarda çıkarılmıştır. Manzum ve mensur olarak tercüme ettiği bu eserin sonunda açıklamalar yer almaktadır.

6 London 1950.

7 Sofi Huri, “Garp Tefekkür Aleminde İslâmiyet'in Tesiri: Hz. Mevlânâ”, *Türk Yurdu Mecmuası Mevlânâ Özel Sayısı*, sy. III/8-10 (1964), s. 64.

8 Şefik Can, *Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1995, s. 256.

9 Lewis, *Rumî*, s. 308.

eseridir: *The Mathnawi of Jalau'ddin Rumi*.¹⁰ “Gözlerinin ışığının azalmasına neden olan”,¹¹ “iğne ile kuyu kazınarak” meydana getirilmiş, “başlı başına büyük bir âbide”¹² olarak değerlendirilen 25 yılda hazırlanmış sekiz ciltlik bu eser,¹³ üç ana bölümden oluşmaktadır: Edisyon-kritik yapılmış metin, tercüme ve şerh. I, III ve V. ciltler metin; II, IV ve VI. ciltler tercüme; VII ve VIII. ciltler de şerh olarak düzenlenmiştir.

1. Metin

Nicholson'un eserinin kanaatimizce en önemli bölümünü edisyon kritik edilmiş metin oluşturmaktadır. 25.632¹⁴ beyit olarak tespit edilen metin, sekiz ciltlik eserin I, III ve V. ciltlerinde yer almaktadır. I. ciltte ilk iki defter,¹⁵ III. ciltte üçüncü ve dördüncü, V. ciltte de beşinci ve altıncı defterlerin edisyon kritik edilmiş metinleri bulunmaktadır. Nicholson'un bu neşri *Mesnevî*'nin en sağlam metni kabul edilmiş ve özellikle Batı'da yapılan çalışmalarda daima referans olarak gösterilmiştir.¹⁶

Metnin ve eserin ilk cildi, “Gibb Memorial Series”ten çıkan kitapların bir listesi ile başlamaktadır (s. ix-xi). Nicholson yazdığı giriş yazısında, çalışması esnasında istifade ettiği kaynakların listesini vermiş

10 Leiden 1925-40, VIII c., E.F.W. Gibb Memorial Series IV.

11 Lewis, *Rumî*, s. 533.

12 Feridun Nafiz Uzluğ, “Mesnevî'nin Batı'daki Tercümeleri”, *Türk Yurdu Mecmuası Mevlânâ Özel Sayısı*, sy. III/8-10 (1964), s. 30.

13 Eserin ciltlerine göre sayfa sayıları şöyledir: 1. cilt 501 s. (xxviii+463+8), 2. cilt 442 s. (xxiii+419), 3. cilt 601 s. (xxxi+64+506), 4. cilt 516 (xx+496), 5. cilt 627 (xxiv+603), 6. cilt 547 (vii+529), 7. cilt 388 (xv+373) ve 8. cilt 487 (xiv+473). Eser, toplam 4109 sayfadır.

14 Eflâkî'ye göre 26.660, Gölpınarlı şerhinde 25.673, Şefik Can tercümesinde 25.618, Muhammed İstılamî şerhinde 25.685 ve Adnan Karaismailoğlu'nun esas aldığı nüshada (Mevlânâ Müzesi, nr. 51) 25.614 beyit yer almaktadır.

15 Mesnevî'nin her bir cildi eski kaynaklarda “defter” olarak zikredilmektedir.

16 Türkiye'de Nicholson'un neşrinden sonra yapılan şerhlerde bu metin kullanılmamıştır. Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayına hazırlanan Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde 51 numarada kayıtlı *Mesnevî*'nin tıpkı basımı en eski tarihli ve sağlam metin olma özelliğini Nicholson'un metninden almıştır. Sultan Veled'in dervişlerinden biri tarafından Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in gözetimi altında Mevlânâ'ya okunup tashih edilen müsveddelerden yazıldığı belirtilmektedir. İstinsah tarihi Mevlânâ'nın vefatından beş sene sonradır (1278). Gölpınarlı, şerhinde bu metni esas alırken; ondan önceki Türk şârihler Ankaravî'nin metnini kullanmışlardır.

tir. Batı’da yapılan çalışmalar arasında hocası Robertson Smith’in önerisi ve hocası Edward G. Browne’nun (ö. 1926) şahsî kütüphanesindeki nüshayı vermesi üzerine hazırladığı *Selected Poems from the Divani Shamsi Tabriz* (Cambridge 1898) ve Jacques van Wallenbourg’un (1763-1806) Fransızca’ya tercüme ettiği *Şehnâme* (Paris 1810), Doğu’da yapılan çalışmalar arasında da Abdülatif el-Abbasi’nin *Mesnevî* üzerine yazdığı iki şerh ve onların sözlüğü en çok istifade ettiğini söylediği eserlerdir (s. 1-27). Nicholson, İsmail Ankaravî Efendi’nin *Mecmuâtü’l-Letâif ve Ma’mûratü’l-Maârif* (İstanbul 1289) isimli eserinin en başarılı tercüme ve şerh olduğunu belirtmekte ve C.E. Wilson’un, Nahifi tercümesi için “fevkalade” (*most excellent*) ibaresini kullandığını da ilave etmektedir (s. 4). Nicholson, kolay bulunmaları ve kaynak gösterilmeleri için beyitleri numaralandırdığını ifade etmektedir (s. 5). Nicholson, daha önce Mevlânâ’nın *Dîvân’ı* üzerine çalışması sayesinde *Mesnevî*’ye daha geniş bir şekilde yaklaşabildiğini, önceleri muğlak gelen ifadeleri anladığını belirtmektedir.

Nicholson, edisyon-kritikli neşri hazırlarken 5 farklı yazma nüshayı esas almıştır. Bunlar; British Museum’daki iki, Münih’te Bayerische Staatsbibliothek’deki iki nüshanla kendi şahsî nüshasıdır. Nicholson giriş yazısında, kullandığı bu nüshaları ayrıntılı bir şekilde tavsif etmekte (s. 5-7) ve daha sonra imla esnasında karşılaştığı güçlükleri ve nasıl bir yol izlediğini açıklamaktadır (s. 8-10).

Mesnevî nüshaları hakkında verilen bilgidен sonra eseri hazırlarken yardımlarını gördüğü şahısların isimlerini sıralayıp teşekkür etmekte, II. cildin de hazır olduğunu ve bir yıl sonra basılacağını haber vererek önsözü bitirmektedir (s. 20). 21-27. sayfalar arasında ise baskı esnasında gözden kaçan düzeltmelerin listesi yer almaktadır. Kitabın 1-245. sayfalarında birinci defterin ve 246-461. sayfalar arasında da ikinci defterin edisyon-kritikli metni yer almaktadır.

Nicholson’un girişte yazdıkları, Ahmet Avni Konuk (ö. 1938) tarafından tenkit edilmiştir. Konuk, *Mesnevî* şerhinin girişinde Nicholson’u; Mevlânâ’yı *Mesnevî*’nin tashihi işini başkalarına bıraktığı, altıncı cildin tamamlanmamış olduğu ve Mevlânâ’nın şüirlerinin Sadî ve Hâfiz’a kıyas ile daha zayıf olduğunu ileri sürdüğü için eleştirmektedir.¹⁷

Metin bölümünün ikinci, serinin üçüncü cildi 1929’da yayınlanmıştır. Bu ciltte, *Mesnevî*’nin üçüncü ve dördüncü defterlerinin metni yer

¹⁷ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi I*, yay. haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 51-52.

almaktadır. Bu cildin önsözünde (s. ix-xxi) Nicholson, ilk iki cilt baskıldıktan sonra, dostları vasıtasıyla haberdar olduğu üç nüshadan daha yararlandığını, özellikle İstanbul ve Konya nüshalarını temel aldığı söyledikten sonra yeni nüshaların tavsifini yapmaktadır. Bu yeni nüshalar, Ritter'in yardımıyla edindiği Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki nüsha (telif tarihi: 677/1278), İstanbul'da Zâhir Efendi özel kitaplığındaki nüsha (telif tarihi: 687/1278), sadece birinci cilt için Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 670'te (telif tarihi: 680/1281) bulunan nüsha ve Kahire Egyptian Library'deki iki nüshadır (telif tarihi: 768/1367 ve 672/1275). Giriş, *Mesnevî* nüshalarının telif tarihleri hakkında verilen bilgiden sonra teşekkür faslıyla sona ermektedir. İlk ciltteki düzeltmelerin yer aldığı liste, xxii-xxxi. sayfalar arasındadır. Nicholson, eline sonradan geçen nüshalardan, ancak üçüncü defterin 2835. beytinden itibaren yararlanabilmiştir.

İlaveler bölümünde de İstanbul ve Konya nüshalarındaki farkların bir listesi ile III. ciltteki değişiklikler yer almaktadır. Konya nüshası eline geçtiğinde III. cildin baskısı tamamlanmış olduğundan, böyle bir ilave yapma gerekliliğinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Kitabın 1-275. sayfalarında üçüncü defter ve 176-506. sayfalar arasında da dördüncü defterin metni yer almaktadır.

1933 yılında basılan metnin üçüncü serisinin beşinci cildinde, beş ve altıncı defterler yer almaktadır. Nicholson bu cilde yazdığı girişte (s. xi-xix), çalışma esnasında karşılaştığı güçlükleri, nüshalar arasındaki farklılıkları ve tercihte nelere dikkat ettiğini örneklerle açıklamaktadır. Düzeltme listesi (s. xxi-xxiv) ve içindekilerden (elif'ten vav'a kadar) sonra metin başlamaktadır. Beşinci defter 1-269, altıncı defter 270-577. sayfaları arasındadır. Bu cildin sonunda; şahıs (s. 558-576), yer ve kabile (s. 577-582), kitap (s. 583-584) ve âyet (s. 585-602) indeksleri yer almaktadır.

Nicholson'un metni İran'da, başta Amir Kebir neşri olmak üzere (1336/1977) birçok kez basılmıştır.¹⁸ Muhammed Cevad-ı Şeriat, Nicholson neşrini esas alarak *Kâşifü'l-Ebyât-ı Mesnevî* başlıklı, beyitlerin ilk mısralarının alfabetik indeksini hazırlamıştır. Bunun yanında İran'da kimi araştırmacılar Nicholson neşrini eksik bularak yeniden yayınlamışlardır.¹⁹

¹⁸ Son baskılardan biri için bkz. Hermes Publishers, Tahran 2003 (*Kâşifü'l-Ebyât* ile birlikte).

¹⁹ Mesela Muhammed İstılamî, Tahran 1369/1990.

2. Tercüme

Nicholson'un eserinin bir diğer önemli kısmı, İngilizce'ye yaptığı mensur tercümedir.²⁰ V.R. Holbrook, Nicholson'un, Mevlânâ'nın eserini, sözcük anlamlarına bağlı kalarak çevirdiğini, hem metnin hem de kaynakların şerhinde filolojinin bilimsel düzyazı, varyasyon ve alıntılama prosedürlerine göre hareket ederek filolojik mantığa uygun ilk *Mesnevî* baskısını gerçekleştirdiğini söylemektedir.²¹ Holbrook, aynı zamanda özgün çalışmadaki bir sözcükle birebir karşılığı olmayan her sözcüğü, "ve"ler ve "fakat"lar da dahil olmak üzere paranteze almasının şiirin görünümünü bir kontrata benzettiğini söyleyerek eleştirmektedir.²² Son yıllarda ABD'de *Mesnevî* üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan İbrahim Gamard ise, Nicholson'ın tercümesindeki sadakati tasdik etmekle birlikte üslûbunun Viktorya dönemini hatırlattığını söylemektedir.²³ Nicholson'ın, genel okuyucunun okuyup anlamasının zor olduğu bu tercüme metodunu klasik Farsça öğrencilerine yardım etmek amacını güttüğü için seçtiği belirtilmektedir.²⁴ Bu özelliğinden dolayı Nicholson tercümesi, son dönem *Mesnevî* araştırmacıları tarafından sadeleştirilmiştir.

Nicholson'un tercümesi özellikle Batı'da kendinden sonra Mevlânâ ve *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalarda devamlı başvurulan bir eser olmanın yanında, hemen bütün çevirilerde mutlaka faydalanılan, seçki ve antolojilerde devamlı örnekler alınan klasik bir eser olmuştur. Günümüzde bile kimi yazar ve şairler Nicholson'un biraz eskimiş dilini güncelleştirmek sûretiyle yeniden tercüme etmektedirler.²⁵

Mesnevî'deki müstehcen beyitleri Latince yazması,²⁶ Nicholson'ın tenkit edildiği bir başka yöndür.²⁷ Holbrook, Nicholson'un bu şekil-

20 Asaf Hâlet Çelebi "şerhli bir İngilizce tercüme" şeklinde tanıtmaktadır; bkz. *Mevlânâ ve Mevlevilik*, Hece, Ankara 2002, s. 86.

21 Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, çev. Erol Köroğlu-Engin Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1998 s. 38.

22 Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, s. 38, 16. dipnot.

23 <http://dar-ul-masnavi.com>.

24 Lewis, *Rumî*, s. 578.

25 Buna örnek olarak ABD'de; Coleman Barks, Kabir Helminski ve Deepak Chopra'nın isimleri verilebilir. Deepak Chopra Farsça bilmediği halde sadece Nicholson'un tercümesinden yararlanarak kitaplar hazırlamıştır.

26 Mesela bkz. Dördüncü defter 511. mısra: "Materterae si testiculi essent, ea avunculus esset: this is hypothetical— if there were. (If) an aunt [hala] were to have testicles [testis], she would be an uncle [amca]."

27 Lewis, *Rumî*, s. 578.

de davranmasının nedenini, İngiliz centilmenlerinin, İslâmî edebiyatı Osmanlı beyefendisinin karısını sevmesine benzeterek, kimsenin onu görmesine izin vermemesi şeklinde açıklamaktadır.²⁸ Nicholson'un müstehcen sayılabilecek metinleri Latince tercüme etmesinin sebepleri arasında, onu sıradan okuyucunun anlayamayacağı veya yanlış değerlendirebileceği endişesinin de bulunduğu söylenmektedir.

Tercüme; toplam sekiz ciltlik eserin II (1926), IV (1930) ve VI (1934) ciltlerinde yer almaktadır. II. ciltte *Mesnevî*'nin ilk iki cildinin (I. cilt: 3-317, II. cilt: 221-419), IV. ciltte üç ve dört, (III. cilt: 1-272, IV. cilt: 273-483) VI. ciltte de son iki cildinin (V. cilt: 1-253, VI. cilt: 257-529) tercümelere yer almaktadır.

Nicholson, tercüme yazdığı önsözde *Mesnevî* hakkında bilgiler verdikten sonra, kendinden önce Avrupa'da *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalara yer vermiştir. Bu noktada Nicholson, Georg Rosen'in (ö. 1891) ilk defterin 644 beytini nazmen Almanca'ya tercümesini,²⁹ Sir James W. Redhouse'un (ö. 1892),³⁰ Edward Henry Whinfield'in (ö. 1922)³¹ ve C.E. Wilson'un³² tercümelere zikretmektedir. Yararlandığı Türkçe şerh ve tercüme konusunda ise Ankaravî İsmail Rusûhî Efendi ve Abidin Paşa'nın (ö. 1906-7) eserlerini (*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, İstanbul 1305) zikretmektedir (s. xvi).

Nicholson, önsözde *Mesnevî*'nin edebî bir metin olmanın yanısıra tasavvufî bir metin olduğuna da dikkat çekerek, genel okuyucu için gerekli olduğunu düşündüğü birkaç dipnot eklediğini belirtmekte ve her beş beyitte bir beyit numarası vererek bir nevi kolaylık sağladığını ifade etmektedir (s. xvii).

Nicholson, tercüme *Mesnevî*'nin mensur Arapça dîbâcesiyle başlamaktadır. Daha sonra Farsça manzum metnin mensur tercümesi gelmektedir.

28 Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, s. 38.

29 *Mesnevi oder Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschalâladdân Rûmî übertragen von Georg Rosen*, Leipzig 1849.

30 *The Mesnevi of Mevlânâ (our Lord) Jelau'd-Din, Muhammed, Er-Rûmî: Book the first, Together with Some Account of the Life and Acts of the Author, of his Ancestors, and of his Descendants; Illustrated by a Selection of Characteristic Anecdotes, as Collected by their Historian, Mevlânâ Shemsu'd-Din Ahmed, El-Eflâkî, el-Arifî*, London 1881.

31 *Masnavi-i Ma'navi, the Spiritual Couplets of Maulana Jalalu'd-Din Muhammed-i Rumi*, London 1887.

32 *The Masnavi, by Jalálu'd-Din Rûmî: Book II: Translated for the First Time from the Persian into Prose, with a Commentary*, London 1910.

Dördüncü cilde yazılan bir sayfalık sunum yazısından sonra önceki ciltte olduğu gibi düzeltmelere dair bilgi verilmektedir. Önceki cildin düzeltme listesi iki sayfa tutmaktadır. Cildin sonundaki eklerde (s. 484-496) Konya nüshası ile karşılaştırma yapılmakta ve ilk üç ciltte yapılan değişikliklerin listesi verilmektedir.

Altıncı cilde yazılan girişte ise (s. xi-xiii) bir önceki ciltteki yanlışların listesinin yanısıra *Mesnevi*'nin yedinci cilt meselesi ve Mevlânâ'nın tesiri ve şiir gücü hakkında kısa açıklamalar yer almaktadır.

Örnek olarak ilk on sekiz beytin tercümesini vermek uygun olacaktır:

1. Listen to the reed how it tells a tale, complaining of separations
2. Saying, "Ever since I was ported from the reed-bed my lament hath coured men and women to moan.
3. I want a bosom torn by severance, that I may unfold (to such a one) the pain of love-desire.
4. Everyone who is left far from his source wishes back the time when he was united with it.
5. In every company I uttered my wailful notes, I consorted with the unhappy and with them that rejoice.
6. Everyone become my friend from his own opinions, none sought my secrets from within me.
7. My secret is not far from my plaint, but ear and eye lack the light (whereby it should be apprehended)
8. Body is not veiled from soul, nor soul from body, yet none is permitted to see the soul.
9. This noise of the reed is fire, it is not wind: whose hath not this fire, may he be naught!
- 10.'Tis the fire of love that is in the reed, 'tis the fervour of love that is in the wine.
- 11.The reed is the comrade of everyone who has been parted from a friend: its strains pierced our hearts.
- 12.Who ever saw a pasion and antidote like the reed? Whoever saw a sympathiser and a longing lover like the reed?
- 13.The reed tells of the way full of blood and recounts stories of the passion of Mejnun.
- 14.Only to the senseless is this sense confided: the tongue hath no customer save the ear.

15. In our eoe the days (of life) have become untimely our days
travel hand in hand with burning griefs.
16. If our days are gone, let them go! 'Tis no matter. Do thou re-
main, for none is holy as thou art.
17. Who ever is not a fish becomes sated with His water; whoever
is without daily bread finds the day long.
18. None that is raw understands the state of the ripe: therefore
my words must be brief. Farewell (s. 5-6).

3. Şerh

Nicholson'un eserinin metin ve tercüme kadar önemli ve başarılı bulunmayan kısmı olan muhtasar şerh, son iki ciltte yer almaktadır. *Mesnevî*'nin ilk iki defterinin şerhi (I. cilt: 3-226, II. cilt: 229-370) yedinci ciltte (1937), son dört cildin şerhi ise (III. cilt: 3-124, IV. cilt: 125-223, V. cilt: 225-309 ve VI. cilt: 311-405) sekizinci ciltte (1940) yer almaktadır. İlk iki cilt diğer ciltlere göre daha ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir.

Nicholson'un bu şerhi, günümüze kadar, *Mesnevî*'nin tamamına yapılan yegâne İngilizce şerhtir. Pakistan'da iki cilt olarak tıpkıbasımı yayınlanmıştır (Lahore 1989). Ayrıca bu şerh, İran'da Farsça'ya tercüme edilecek kadar çok saygı görmüştür.³³ Bunun yanında son dönemde kimi Türkçe şerhlerde de bu eserden yararlanılmıştır.

Nicholson, şerhe yazdığı girişte (s. xi-xv), *Mesnevî*'yi şerh etmenin güçlüğünden bahsetmekte ve *Mesnevî* şerhleri üzerine kısa bir açıklama yapmaktadır. Bunlar arasında en eskisinin Hâce Ebu'l-Vefâ'nın (ö. 1404) müridi Kemaleddin Hüseyin b. Hasan el-Harizmî el-Kübrevî'nin (ö. 1436 veya 1441) sırasıyla *Künûzu'l-Hakâyık fî Rumûzi'd-Dekâyık* ve *Cevâbirü'l-Esrâr ve Zevâbirü'l-Envâr* isimli iki çalışması olduğunu söylemektedir. Nizâmeddin Mahmud İbnü'l-Hassan el-Hüseyinî el-Şîrâzî'nin çalışmalarını takiben sistemli olarak tamamının ilk defa şerh edilmesinin Türkiye'de gerçekleştirildiğini söyledikten sonra bu konuda Sürûrî (ö. 1562), Şem'î (ö. 1596'dan sonra) ve İsmail Ankaravî'ye çok şey borçlu olduğumuzu ifade etmektedir (s. ix). Bunlar arasında Ankaravî'nin eserini en iyi şerh olarak nitelemekte ve kendisinden sonra yapılan şerhlerin ondan yararlanarak hazırlandığını söylemektedir. Holbrook, onun şerhinin Ankaravî'nin şerhi ile birlikte okunduğunda

33 Çev. Hasan Lahuti, Tahran 1995, 2. bsk. 1999. Bu çeviri İran'da yılın çevirisi ödülünü almıştır.

Ankaravî'ye ne kadar bağlı olduğunun anlaşılacağını söyleyerek³⁴ en çok Ankaravî'nin şerhinden yararlandığına dikkat çekmektedir. Ahmet Ateş (ö. 1990) ise, Nicholson'u "eski şârihler hemen yakında bulunan siyâka nadiren bakmışlar ve *Mesnevî*'nin en iyi şerhinin yine *Mesnevî* olduğunu görememişlerdir. Orada birbirini izah eden pek çok parça vardır, diyerek gayet isabetli bir fikir ileri sürmüş ise de maalesef şerhinde eski büyük şârihlerin tesirinden kurtulamamıştır" diyerek tekrara düştüğünü ve orijinal olmadığını, Mevlevîler arasında bile itibar edilmediğini söylediği Ankaravî şerhini esas aldığı için eleştirmektedir.³⁵ Bununla birlikte Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982), bu şerhin kendisinden öncekiler gibi şerh edenlerin anlayışlarını kısmen de olsa aksettirmediğine dikkat çekmektedir.³⁶ Son dönem *Mesnevî* mütercim ve şârihlerinden Şefik Can (ö. 2005) ise şerhin çok güzel olduğunu belirtmekte, ancak İngilizce'sini "çok muğlak, anlaşılması çok zor ve çok karışık" olarak değerlendirmektedir.³⁷ Franklin Lewis ise, Nicholson'un, *Mesnevî*'yi İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışı üzerinden şerh etmesi ve Farsça deyimleri anlamaması konularında eleştirildiğini ifade etmektedir.³⁸

Yukarıda ismi verilenlerin yanısıra Nicholson'un yararlandığını belirttiği eserler şunlardır (s. xii):

1. *el-Minhâcû'l-Kavî li-Tullâbi'l-Mesnevî*: Arapça olan bu şerhin şârihi Şeyh Yusuf b. Ahmed el-Mevlevî'dir. Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde bir derviş iken Suriye bölgesine gitmiş ve oradaki dervişler için de *Mesnevî*'yi şerh etmiştir. Şerhinde Ankaravî'nin şerhi ve Necmeddin-i Kübrâ'nın tefsirinden yararlanmıştı.

2. *Mükâşefât-ı Rızâvî*: Farsça olan bu eser (h. 1084) Mevlevî Muhammed Rıza tarafından *Mesnevî*'nin anlaşılması zor olan beyitlerine dair yapılan bir şerhtir ve 1877'de Lucknow'da basılmıştır.

3. *Şerh-i Mesnevî*: Veli Muhammed Ekberâbâd'ın, Muhammed Rıza'nın şerhi hakkındaki birtakım değerlendirmelerinden oluşmaktadır (h. 1140). Nicholson, bu şerhteki yorumları pek doğru bulmamaktadır.

34 Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, s. 38, 14. dipnot.

35 Ahmet Ateş, "Mesnevî'nin On Sekiz Beytinin Manası", *60. Doğum Yılı Münasebeti ile Fuad Köprülü Armağanı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 42.

36 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi*, 3. bsk., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, c. I, s. liv.

37 Sezai Küçük, "Yaşayan Son Mesnevîhan Şefik Can, Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîlik" [Röportaj], *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 6/14 (Ocak-Haziran 2005), s. 825.

38 Lewis, *Rumî*, s. 578.

4. *Babırû'l-Ulûm*: Abdü'l-Âli Muhammed b. Nizameddin el-Luknevî'nin (ö. 1810) Farsça şerhidir.

5. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*: Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1660) bu şerhi, *Mesnevî*'nin sadece birinci cildine dairdir. Beş cilt olarak basılmıştır (İstanbul 1287-88). İlk cildi "Evs ve Hazrec Kabilelerinin Hikâyesi"yle sona ermektedir.

6. *Rûhü'l-Mesnevî*: İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Mesnevî*'nin ilk cildinin ilk 748 beytine yaptığı şerhtir (İstanbul 1287-88).

7. *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*: Abidin Paşa'nın *Mesnevî*'nin birinci cildine yaptığı şerhtir (İstanbul 1305).

Nicholson, Georg Rosen'in Almanca tercümesine ve C.E. Wilson'un *Mesnevî*'nin ikinci defterine yazdığı İngilizce şerhe sıkça başvurduğunu da belirtmektedir. Doğulu şârihlerin *Mesnevî*'yi İbn Arabî'nin düşünce sistemiyle açıkladıklarını ve onun fikirlerine başvurmaksızın *Mesnevî*'nin anlaşılamayacağını söylemektedir. Farsça öğrenenler için *Mesnevî*'nin çok güzel bir eser olduğunu belirttikten sonra imla hakkında izahta bulunup, kendisine yardım edenlere teşekkür ederek önsözü bitirmektedir. Kısaltmalardan (s. xvii-xxiii) sonra dîbâce ile şerhe başlamıştır. Şârihin şerh tamamlandıktan sonra ilave ettiği ekler ise 371-373. sayfalar arasındadır.

Nicholson, sekizinci cilde yazdığı girişte (s. xiii-xiv), son dört cildin birinci ve ikinci cilde göre daha kısa olmasının nedenini "tekrarlara yer vermemek"le izah etmektedir. Nicholson, tasavvufla ilgilenenlerin yanısıra, Fars edebiyatıyla ilgilenenlerin de şerhten yaralanacağını söyledikten sonra, yardımını gördüğü kimselere teşekkürle girişi bitirmektedir.

Nicholson'un şerhi, bir şerhten daha çok açıklamalı tercüme mahiyetindedir. Metinde geçen âyet, hadis, kibâr-ı kelâm, özel yer ve şahıs isimler hakkında bilgi verilmekte, bazı kavramlar açıklanmakla yetinilmektedir.

Bu cildin 407-412. sayfaları arasında bir önceki cildin düzeltmeler listesi yer almaktadır. Tercümedeki gibi şerhin de indeksi hazırlanmıştır. İsim ve başlıklar 413-430, konular 431-454, teknik terimler sözlüğü 455-473 ve doğulu kelimeler ve deyimler indeksi 467-573. sayfalar arasındadır. Nicholson'un şerh metoduna örnek olması bakımından 19-21. beytlere dair şerhini vermek yerinde olacaktır:

"19. [Ey oğul, bağı çöz, âzad ol. Ne zamana kadar gümüş ve altının esiri olacaksın.]

Onun şuurinde şair, ustanın mistik tecrübelerine değinir (*hâl-i pohte*). O şimdi tarikata yeni giren kimseyi manevî önderi gibi konuşarak döndürür ve tarikatın ilk dersini ona öğretmeyi önerir (krş. *Kuşeyrî*, s. 214, 10. dipnot: “Müride zikir ve nafilâ ibadet yaptırırım. Bu yol kalbin dünyevî her türlü şeyden arındırılmasıyla bulunur. Husrî daha tarikata yeni girmiş iken şeyhi Şiblî ona şöyle demiş: “Eğer kafanda, bu Cuma ile gelecek Cuma arasında Tanrı’dan başka herhangi bir düşünce olursa bana yeniden geldiğinde sana ilk bağlılık olan dünya malını isteme arzusu ile huzuruma girmeyi yasaklarım”).

Ey çocuk, hitaba başlama şekli olarak, şeyhin manevî evladı olan çırak (krş. *Avarif*, c. I, s. 230-4 vd.). Sâhib ve mashûb arasında tesis edilen ilâhî âhenk dolayısıyla doğal üremede oğlun babanın bir parçası olması gibi, mürit de şeyhin bir parçası olur ve “bu doğum (*vilâde*) manevî doğum olur, ve bu İsa’nın Tanrı’ya dediği ‘Tanrı onları takdis etsin. İnsan ikinci kez doğmadıkça Tanrı’nın hükümranlığına giremez’ sözü ile ilişkilendirilir (krş. *Yuhanna* III/3).” Müritlik süreci (*subbat*) Bektaşiler arasında henüz meme emen çocuğa (*irtida*) benzetilir (Aynı yer, s. 275, 1 vd.) ki bir mürid tarikata girmeden önce şeyhinin elini öper ve şeyh ona şöyle cevap verir: “Eğer şimdi sen beni baban olarak kabul ediyorsan ben de seni evladım olarak kabul ediyorum” (Brown, *The Dervishes*, s. 209).

20. [*Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kısmetini...*]

Hiç kimsenin Allah’ın verdiği rızktan daha fazla veya daha az alamayacağından dolayı kanaat gerçek erdemdir.

21. [*Harislerin göz testisi dolmadı. Sedef kanaatkâr olduğundan inci ile doldu.*]

Tâ sadev vd. İncinin kaynağı müteveffa Sir A. Houtum-Schindler’in değerli taşlar üzerine bilimsel incelemesinin (*Tansuknâme*) yayınlanmamış tercümesinde şöyle tarif edilir: Aristoteles der ki: “Kış sonundaki büyük fırtınalar esnasında deniz kabukları denizin diplerinden hava kabarcıkları gibi yukarı çıkarlar ve su üzerinde dururlar ve ilkbahar yağmurları yağarken onlar kabuklarını açık tutarlar ve yağmurdan bir veya birkaç damla alırlar ve sakladıkları yağmur damlalarını bir süre için içlerinde katılaştırırlar ve inci yaparlar. İncinin kaynağı diğer bir görüşe göre, *thw* dalgalarından ayrılmış deniz suyu ve kış sonlarında güçlü kuzey rüzgârları tarafından kabuklu deniz hayvanlarının ağızlarına fırlatılmış zerreciklerdir. Deniz suyundan veya yağmurlardan bir damlacığı yuttuktan sonra, hayvanlar birkaç gün içinde denizin dibine doğru dalarlar ve daha sonra birkaç gün için de her bir günü gün doğumundan gün batımına kadar gün ortasında sıcak-

lığın en üst seviyeye çıktığı birkaç saat dışında, kalmak üzere su üstüne çıkarlar. Gün batımında istiridyeler denizin dibine geri dönerler ve güneş doğana kadar orada kalırlar. Bu durumda birkaç gün geçtikten sonra istiridye denizin dibine bütünüyle yerleşir ve kökler (kaba bir ipek şeklinde) yetişir ve almış olduğu sulu madde daha önce açıklanmış olduğu gibi, katılaştır ve bir inciye dönüşür. Böylece her şeye gücü yeten Allah'ın inayetiyle bir damlacık su değerli bir inci olur. Bundan dolayı en mükemmel yaratıcı olan Allah'a hamd edilmelidir.”

Ayrıca yazar, incinin farklı tabakalar ihtiva ettiği gerçeğini açıklayamaması temelinde teoriyi eleştirme koyuluyor. Dahası, “Yemînu'd-Devle hazinesi, bir hurma ve zeytin çekirdeği ihtiva ederdi ve her ikisi de yarıya kadar saf su incilerine dönüşmüştü. Bu gösterir ki, saf su damlacıkları dışındaki şeyler de kabukların içinde durduklarında inci üretebilirler.” Bu söylene İbn Abbas'tan nakledilmiştir (Taberî, *Tefsir*, c. XXVII, s. 69, 9. dipnot vd.).

Fars şiirinde, şahdâne inciye dönüşen yağmur damlalarıyla ilgili birçok istiareler buluruz. Krş. mesela *Bostan*, c. IV (nşr. Graf, s. 230) *GR*, s. 568 vd. Burada istiridyenin “hoşnutluğu”, kabuklu deniz hayvanının birkaç damla aldıktan sonra kapanmasına atıfta bulunmaktadır (s. 11-13).”³⁹

39 19. In his Exardium the poet has touched in the mystical experience of adepts (*hâl-i pohte*). He now turns to the novice (*hâm*) and, speaking as a spiritual director, bids him learn the first lesson of the Sufi Path (*tariqah*) cf. Qush. 214, 10 fr. Foot: “Let him (the *mürîd*) endeavour to do away with (worldly) attachments and preoccupations; for this Path is founded on purging the heart (of all such things) when Husri was a beginner (his shekh Şiblî used to say to him, “if any thought but of god occur to your mind between this Friday and next Friday, when you come to me again, I forbid you to enter my presence the first attachment is the desire for worldly possessions (*mal*).”

Ey püser, an appropriate form of address, since the novice is the spiritual son (*veled-i manevi*) of his sheykh. (cf. Avarif, I, 230, 4 sqq) Because of the Divinely established concord between the disciple (*sahib*) and the master (*mashûb*) the *mürîd* becomes part of the *shaykh* even as the son is part of the father in natural generation; and this birth “*wiladah* becomes a spiritual birth as it is related that Jesus said: God bless him. Except a man be born twice, he shall not enter into the kingdom of Heaven” (cf. St. John III/3) The period of discipleship (*subbat*) is compared (ibid 275, 1 sqq) to that suckling (*irtida*) Among the Bektashis, the *mürîd* on being initiated kisses the hand of the *shaykh* who replies: “If you now accept me as your father, I accept you as my son (Brown, *The Dervishes*, 209).

20. None can get more or less than the portion of “daily breed” (*rızk*) allotted to him by God: therefore contentment is true wisdom. ✍

Örnek olarak verilen metinde geçen kısaltmalar:

Kuşeyrî: Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî, *el-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire 1318.

Avârif: Şihâbeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif in the Margins of the Ihyâ of Ghazalî*, Bulak 1289.

St. John: Yuhanna İncili.

Brown: J.P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London 1868 ve 1927.

Tabarî: *The Tefsir-i Taberî*, Kahire 1321.

Bostan: Sâdî-i Şirâzî, *Bostân*, nşr. Graf, Vienna 1858.

GR: *Gülşen-i Râz* of Mahmud Şebusterî, nşr.-çev. E.H. Whinfield, London 1980.

---

21. *Tâ sadef*vd. The origin of pearls is described as follows in the (unpublished) translation by the late Sir A. Houtum-Schindler of Persian treatise on precious stones (*Tansuqname*). Aristotle says: “During the great storms at the end of winter the shells rise from the bottom of the sea like bubbles and float on the surface and during the rains in spring they keep their shells open and receive a drop (or several drops) of rain, which being retained for some time in the stomach solidifies and becomes a pearl. Others say that the origin of pearl is a particle of sea-water which has become separated from *thw* waves and been thrown into the mouth of the mollusc by the strong north-winds of the end of winter. After swallowing the drop of sea-water, or may be rain, the animal sinks for a few days to the bottom of the sea and after that comes to the surface for a few days, each day from sunrise to sunset with the exception of a few hours during the middle of the day when the heat of the sun is very great. At sunset the shell returns to the bottom of the sea and remains there until sunrise. Having passed a few days in this manner, it settles altogether at the bottom of the sea and grows roots (spins the byssus) and the watery substance which it received, as explained before, solidifies and ripens into a pearl. Thus it is that by the power of the Almighty a drop of liquid becomes a precious pearl; wherefore blessed be God, the most excellent Creator”

The writer proceeds to criticise this theory on the ground that it does not explain the fact of the pearl's consisting of different layers; more over, “the treasury of Yeminü'd-Devlé contained the stone of a date and that of an olive, both transformed to the extent of one half into pearls of the fine water, whence it follows that other things than drops of water can produce pearls when retained in the shells.” The legend is related on the authority of Ibn Abbas (Tabari, *Common XXVII*, 69, 9 fr. foot and sqq)

In Persian poetry we find many allegories drawn from the rain-drop that is transmuted into a royal pearl. Cf. For example *Bostan*, IV, sqq (ed. Graf, p. 230) GR, 568 sqq. Here the “contentment” of the oyster refers to the closing of the shell after a few drops of rain have been absorbed (ss. 11-13).